

Védelmemben

VISSZHANG - LX. évfolyam, 51-52. szám, 2016. december 21.

Az *Eszmélet és a filozófiai analízis* című írásomban (ÉS, 2016/45., nov. 11.) azt igyekeztem megmutatni, hogy „*elhibázott értelmezői stratégia az Eszméletet filozófiai versként olvasni, és abban explicit filozófiai tartalmakat keresni. Ha így teszünk, azt találjuk: közhelyes és/vagy inkonzisztens, amit József Attila ír*”.

Írásomra öt hozzászólás érkezett: Tverdota György *Kínos viviszekció* (ÉS, 2016/47., nov. 25.), Paár Tamás *Eszmélkedések* (uo.), Marno János *Költészet vagy/és filozófia* (ÉS, 2016/48., dec. 2.), Pór Péter *Filozófiai tartalmak* (ÉS, 2016/49., dec. 9.), valamint Varga Péter András *Megjegyzés Tózsér János József Attila-kritikájához* (ÉS, 2016/50., dec. 16.). A hozzászólók mindegyike úgy látja (más és más okból ugyan): értelmezésem nem tartható. Az alábbiakban a legfontosabb ellenvetéseikre válaszolok.

Tverdota György az egyetlen, akivel nincs vitám. Tverdota ugyanis – szemben a többi hozzászólóval – *egyetlen érvet sem hoz fel az értelmezésem ellen*. Hozzászólása első részében csak gúnyolódik. Szerinte én „*mint Platón kései utódja*” „*védhetetlen öngólokkal bombázom a kaput, amelynek védelmére vállalkoz[tam]*”, és „*értelmezései[m]ben önmagát operáló orvosként*” járok el, „*szinte megsajnál [...] e fájdalmas és kínos viviszekció láttán*”. Úgy gondolom: e mérsékelt szellemes gorombaságokra nem kell válaszolnom. Hozzászólása második részében amellet érvet: József Attila költészetére több filozófus is hatással volt (Nietzsche, Bergson, Marx, Croce), és oda konkludál: „*ha az igazságra törekvést fenntartjuk a (filozófiai) gondolatoknak, s a művészetektől elvitatjuk, hogy a maguk eszközeivel a költők és írók is számot tarthatnak arra, hogy az igazságról beszéljenek [...], s az irodalmat bezárjuk a fikció világába, akkor kasztráljuk a művészi teremtményt*”. Mivel írásomban nem állítottam ennek az ellenkezőjét, úgy látom: Tverdótának ezekre a gondolataira sem kell reagálnom.

Amúgy sajnálom, hogy így alakult, hisz' Tverdota episztemikus feljebbvalóm mind József Attila, mind általában az irodalomtudomány vonatkozásában – ezért aztán kíváncsi lettem volna az ellenérveire. Hozzászólásából azonban mindössze azt tudom leszűrni, hogy szerinte az írásom inadekvát, stílusa otromba, méltatlan József Attilához, komolyan vehetetlen és válasza sem érdemes. Ahhoz hasonló *bullshit*, mintha azzal állna elő valaki az einsteini relativitáselmélettel szemben, hogy az nem veszi figyelembe az étert. Nem kizárt, hogy mindez így van: mint episztemikus alattvaló tehát legfeljebb Tverdota vitakultúráját kifogásolhatom.

Az érdemi ellenvetések három csoportra oszthatók. Ezek szerint *Eszmélet*-értelmezésem azért tarthatatlan, mert (1) valójában egy fantom ellen harcolok: soha senki nem állította, hogy az *Eszmélet* konzisztens filozófiai tartalmakkal bír, (2) az a megközelítés, mellyel a verset elemzem, *sui generis* alkalmatlan a feladatra, és (3) a költemény egyes részeinek interpretációja szinte minden esetben felszínes, leegyszerűsítő és érzéketlen.

Ami az (1)-t illeti, ez lehangsúlyosabban Pór Péter hozzászólásában jelenik meg. Ahogy Pór fogalmaz: „*[k]evés azt írnok, hogy ilyesmit [t.i. „mély és konzisztens mondanivalót”] egyikünk sem keresett és még kevésbé állított; hanem valójában azt kell írnok, hogy költészeti alkotásról szólva legalábbis az újabb időkben ezt soha senki nem kereste és nem állította, lévén, hogy ez mindenki számára idegen a költészet mibenlététől*”.

Úgy látja továbbá: „*ha valaki [...] valamennyire is számba jöhető ítéletet akar mondani József Attila kompozíciójáról, fel kell ismernie benne azt az általános verstípust, amelybe beletartozik*”. Értelmezésem kudarca szerinte tehát abból fakad, hogy nem ismertem fel a vers műfaját (az ugyanis nem tanköltészet,

hanem *gondolati* költészet), s ezért aztán nem is lehet „*valamennyire is számba jöhető*” ítéletem a versről.

A gondolati költészetet, melybe Pór szerint az *Eszmélet* is tartozik, a következőképpen határozza meg: „[a]nnak, amit gondolati költészetnek nevezünk, nem egy tétel és rendszer akármennyire sajátos vagy intenzív megisméltése [...] a tárgya, hanem maga a gondolat, a gondolatért való küzdelem, a gondolat megteremtése. Kicsit részletesebben kifejtve: az a folyamat, amelyben a költő [...] szövegszerű hangsúlyos jelen-létével vállalja és követi a gondolatnak, illetve e gondolati világrend költészeti megteremtésének hallatlan kihívását; ezek a szövegek soha nem teleologikusan egyenes vonalúak, hanem minden szinten állandó feszültségben és törésekben haladnak az esetleg boldogító, de esetleg határozottan negatív és esetleg plurális tétel(ek) felé, amelyekben [...] a világrend megteremtésének vagy meg nem teremtésének a diadala a végső, költészeti formulájára-formuláira jut.”

Elhiszem Pórnak, hogy manapság egyetlen komoly kutató sem állítja azt, hogy az *Eszmélet* konzisztens filozófiai mondanivalóval bír, és ez határozná meg a vers esztétikai értékét. De azonnal hozzáteszem: én magam *sem* azt kifogásoltam, hogy a vers „nem teleologikusan egyenes vonalú”, s végképp nem azt, hogy nem „egy tétel és rendszer” kifejtése a célja.

A valódi nézetkülönbség közöttünk a következő. Míg jómagam azt a tényt, hogy (I) az emberi szabadság kérdésében az *Eszmélet* bizonyos szöveghelyei interpretálhatóak úgy, hogy az ember szabad, míg más szöveghelyei úgy, hogy az emberi szabadság illúzió; illetve (II) a valóság metafizikai szerkezetének kérdésében az *Eszmélet* bizonyos szöveghelyei interpretálhatóak úgy, hogy József Attila egyszer a valóság rendezetlen, ámbár merev és stabil struktúrájú, másszor a valóság törékeny és esetleges képét tárja elénk, *inkonzisztenciáknak* nevezem, addig Pór mindezeket a költemény „*minden szinten állandó feszültség[einek] és törés[einek]*” nevezi. Vagyis míg én e jelenségeket *hibáknak* és *fogyatékosságoknak* tekintem, addig Pór ezeket a gondolati líra *szükségszerű kellékeinek* tekinti. Olyanoknak, melyek a „*gondolatért való küzdelem*” *elkerülhetetlen* velejárói.

Nem világos, hogyan lehetne racionálisan eldönteni, kettőnk közül kinek van igaza. Az én (földhözragadt) álláspontom szerint az inkonzisztencia *nem lehet* erénye semmilyen artefaktumnak (emberi alkotásnak), a *fortiori* az *Eszméletnek* sem, Pór szerint viszont „nyilvánvaló, hogy József Attila éppen az inkonzisztencia felismerésének a létállapotát törekedett megfogalmazni”, s „a szöveg eszmei tárgya nem feltétlenül a konzisztencia, hanem esetleg éppen annak az ellenkezője”. Magyarán nem világos – és Pór számára *sem lehet* egyértelműen világos –, hogy ebben a kérdésben milyen független evidenciák támasztják alá az ő és milyenek az én az álláspontomat. A kérdés messze vezet.

Ami a (2) ellenvetést illeti, ez legkidolgozottabban Varga Péter András hozzászólásában érhető tetten. Varga szerint értelmezésem azért elhibázott, mert egy határozott, de egyoldalú, kizárólag az igazságra fókuszáló és a történetiséget ignoráló nézőpontból, az *analitikus filozófia* perspektívájából értelmezi a verset. Varga szerint ez azért „rendkívül problémás”, mert „ha egy *kanonikus szöveg* [ti. az *Eszmélet*] csak ilyen kis arányban bizonyul hasznosíthatónak, akkor esetleg nem magában a szövegben, hanem az elemzési módszerben érdemes keresnünk a hibát”. Mentségemre azért hozzáteszi: „[a] botránykő jellegű kijelentés ekképpen talán egy megfogalmazásbeli pontatlansággá szelídülhet: »az *Eszméletben* szereplő filozófiai tartalmak közhelyesek és/vagy inkonzisztensek« – az analitikus filozófia számára” (kiemelés tőlem).

Abszolút egyetértek Vargával abban, hogy „a *filozófiatörténet-írásnak* az *antikvarianizmus* (a filozófiai irrelevancia) és az *anakronizmus* (a történeti irrelevancia) csapdái közt átvezető keskeny utat kell keresnie”; és abban is, hogy e megkülönböztetés – *mutatis mutandis* – bizonyos gondolati költemények értelmezését illetően is releváns. Varga csak egyetlen dologban téved: nevezetesen abban, hogy a vitát kirobbantó írásom analitikus filozófiai szöveg volna.

Nagyon őszinte és részben önleleplező leszek. József Attila *Eszméletének* gyakori olvasójaként mindig (vagyis jóval a cikkem megírása előtt is) az volt az érzésem, hogy az *Eszmélet* bizonyos közhelyek mellett

egymással összeegyeztethetetlen dolgokat állít. Amikor úgy döntöttem, hogy megírom ominózus cikkemet, akkor *szándékosan* (Pór Péter szavaival élve) „*költészetidegen*” stílust választottam; olyat, amely mindennél jobban provokál. (Bevallom: igaza van Vargának, amikor az *agent provocateur* szerepköre iránti vonzalmamat említi.) Ezért választottam és alkalmaztam az analitikus filozófiára jellemző stílusjegyeket: például a „lehetséges világ” beszédmodot stb. Egyszerűen, azért döntöttem *eme* stílus mellett, mert úgy láttam: ha így teszek, akkor az, *ahogy* a verset elemzem, jobban (markánsabban, élesebben, kizárólagosabban) kifejezi azt, *ami filozófiailag* gondolható a versről. Ezen felül nincsen jelentősége az analitikus filozófiának.

Azt azonban látni kell (és erre az eshetőségre jóhiszeműsége folytán nem gondol Varga), hogy ha nem az analitikus, hanem a kontinentális filozófia bizonyos stílusjegyeit használom, jóval kevesebb kritikát kapok. Ha például így fogalmaztam volna: „amit József Attila az ittlét szabadságáról mond, első látásra inkonzisztensnek tűnik, de épp e vakító együtt-nem-lehetségességben fejeződik ki az ittlét voltaképpeni világba vetettsége”, vagy hogy „azzal, hogy József Attila egyszer a valóság merev struktúráját, másszor annak törekenységét tárja elénk, valójában az elménktől vagy tapasztalatunktól független valóság fogalmát dekonstruálja”, tanulmányom sokkal kevesebb embert háborít fel. Csakhogy, ha e kontinentális beszédmodot használtam volna, egész egyszerűen őszintétlen lettem volna.

(3) Ami az elemzésem részleteit illeti. Ha vesszük az „Im itt a szenvedés belül, / ám ott kívül a magyarázat. / Sebed a világ – ég, hevül / s te lelkedet érzed, a lázat” passzust, akkor elfogadom Marno János javaslatát, mely szerint a „*József Attila-i költészetre annyira jellemző, hogy a kintnek és a bentnek eleve adott a csereszabatossága, ám ez a csereszabatosság soha nem engedi rögzülni egyik vagy másik szereplő pozícióját, de még identitását sem*”. Vagyis elismerem: az általam adott értelmezés nem veszi figyelembe a vers dinamikáját, a „kint” és a „bent” a versben újból és újból felmerülő tematizálását. Továbbá: Marno szerint a szöke és másfél mázsás, az udvar szigorú gyepeén imbolygó göndör mosolygású disznó mint boldogság kapcsán a „ma is látom, mily tétovázva / babrált pihéi közt a fény” passzus értelmezhető úgy is, „*mintha élő éléskamráját babusgattatná JA ebben a jelenetben a fénnel*”. Nem vagyok biztos abban, hogy ez nem erős belemagyarázás, de elismerem: erre az aspektusra érzéketlen voltam.

Mindazonáltal leginkább Paár Tamás kritikájával tudok azonosulni: ő írásom egyik központi tézisének vitatja. Míg én azt állítottam, hogy József Attila egymással összeegyeztethetetlen dolgokat mond az emberi szabadságról, addig – el kell ismernem – Paár meggyőzően mutatja meg, hogy *nem feltétlenül* áll fenn inkonzisztencia. Szerinte az a passzus, hogy „Rab vagy, amíg szíved lázad – / úgy szabadulsz, ha kényedül / nem raksz magadnak olyan házat, / melybe háziúr települ”, valamint az a passzus, hogy „képzeld, hogy egy kis szabadságot – / gondoltam. [...] a csillagok, a Göncölök / úgy fénylenek fönt, mint a rácsok / a hallgató cella fölött” valójában összeegyeztethető egymással. Ehhez csak azt kell állítani: József Attila – hasonlóan számos filozófushoz – kompatibilista volt. E szerint: míg az első passzus a politikai/morális szabadság *megegyezéséről*, addig a második passzus a metafizikai szabadság *hiányáról* szól. S így a kettő – írásomban kifejtett álláspontommal szemben – konzisztens egymással.

Hajlok tehát arra, hogy Paárnak igaza van, és hogy József Attila két különböző értelemben vett szabadságfogalomról beszél, s ennél fogva *nem inkonzisztens*, amit állít. Csakhogy, ha ez így van, akkor ez azt mutatja: értelmezésem *nem eleve* elhibázott, *nem méltatlan* József Attilához, hanem pusztán *korrekcióra* szorul.